

Валентин Крижанівський — зоолог, філософ природи, популяризатор науки

Євгенія Улюра¹, Вілена Боярчук²

¹Національний науково-природничий музей НАН України (Київ)

²Інститут зоології ім. І. Шмальгаузена НАН України (Київ)

e-mail: ulyura@ukr.net; orcid: 0000-0002-2439-4134

ULYURA E., V. BOYARCHUK. Valentyn Kryzhanivsky, a zoologist, natural philosopher, and science populariser. — An essay on V. I. Kryzhanivsky, one of the leading experts in the field of game animals and fauna protection, a member of the Council of the Ukrainian Theriological Society. The researcher authored over 110 scientific papers, including a number of essays on the Red Book of Ukraine (1980; 1994), the Ukrainian Soviet Encyclopaedia (1978–1985), the Biological Dictionary (1986) and the reference book 'Rare and Endangered Plants and Animals of Ukraine' (1988). He was responsible for the development and implementation of the Program 'Fauna' for the Chornobyl Zone (2000) and the 'Action Plan for Conservation of the European Bison in Ukraine' (2007).

Біографічні деталі

Провідний фахівець у галузі вивчення мисливських звірів та охорони фауни, Валентин Іванович Крижанівський, народився 15 липня 1938 року в м. Києві в простій робочій родині (Боярчук & Улюра 2019). У 1945 році Валентин пішов до першого класу київської середньої школи № 139, яку згодом закінчив із золотою медаллю (1955). Фахову біологічну освіту здобув у Київському державному університеті (1955–1960). Випускника, що мав диплом з відзнакою та виявив значні здібності до науки, направили до аспірантури Інституту зоології АН України (ІЗАН) у відділ хребетних.

У 1965 р. в цьому ж інституті Валентин Іванович захистив кандидатську дисертацію (керівник — професор М. А. Воїнственський).

Рис. 1. Валентин Крижанівський біля оформленої вітрини зоологічного музею, яка присвячена рукокрилим (1967). Світлина з архіву сім'ї Крижанівських.

Уся подальша робота молодого вченого була пов'язана з Інститутом зоології, де він пройшов шлях від аспіранта до завідувача Лабораторії екології та раціонального використання мисливських тварин (1975), а згодом (з 1989 р.) — завідувача Відділу фауни і систематики хребетних.

Хвороби серця виснажили Валентина Івановича, і його не стало 28 лютого 2008 р. Похований у с. Лебедівка Вишгородського району Київської обл.

Ключові доробки в теріології

У 1965 р. на спеціалізованій Вченій раді при ІЗАН Валентин Іванович захистив дисертацію «Благородний олень та косуля в Україні, їх екологія та перспективи господарського використання» та здобув науковий ступінь кандидата біологічних наук. Матеріали дисертації широко використовувалися при створенні та реорганізації мисливських господарств України (напр., *Абеленцев & Крыжановский 1969*).

Одразу після захисту дисертації дослідник був залучений до виконання наукових тем Інституту. Протягом 1964–1968 рр. він був виконавцем теми «Еколого-фізіологічні особливості різних популяцій вивірок фауни України», і цей інтерес мав продовження щонайменше до кінця 1980-х років. Вивірці, її мінливості присвячено кілька статей 1967–1977 років (*Крыжановский 1975*).

Активну участь науковець брав у розбудові зоологічної експозиції ННПМ (тоді у складі ІЗАН), яку було відкрито 1967 р. Багато зі створених ним вітрин у залі «Ссавці» збереглося майже без змін до нашого часу.

Під керівництвом В. І. Крижанівського організовано ряд наукових експедицій у Карпати, Закарпаття, Полісся, степову зону та Крим. Сам він бере участь у великих інститутських експедиціях до Забайкалля, Середньої Азії та Монголії.

У період завідування Лабораторією екології і раціонального використання мисливських тварин (1975–1989) Валентин Іванович веде дослідження мисливських видів ратичних, працює над обґрунтуванням нових заповідних об'єктів, вивчає зміни фауни (у т.ч. внаслідок меліорації) та питання акліматизації нових видів (*Воинственский et al. 1981*).

У дальніх експедиціях зібрано величезний матеріал з різних груп тварин. Одних тільки гризунів та комахоїдних з азійських експедицій (1968–1969 рр.), у фондах ННПМ є більш як 250 екз.

Рис. 2. Валентин Крижанівський з уловом османів. Монголія, берег річки Урег-Нур (1968). Світлина з архіву сім'ї Крижанівських.

Рис. 3. Валентин Крижанівський під час міжнародної експедиції «Блакитний Дунай» (вересень 1990 р.). Світлина з архіву Вілени Боярчук (редакція І. Загороднюка для статті: Загороднюк *et al.* 2009).

З 1988 по 1996 р. багато сил та енергії віддав В. І. Крижанівський вивченню наслідків аварії на Чорнобильській АЕС, зокрема оцінці дозових навантажень на тварин, впливу радіаційного забруднення на мисливські види, вторинних сукцесій у Зоні відчуження, а надалі — важливості управління процесами відновлення фауни на звільнених від господарської діяльності людини територіях (Крыжановский 2006a). У цей час значну частину свого натхнення Валентин Іванович приділяє розробці та виконанню програми «Фауна», затвердженої 2000 року. З його ініціативи й за особистої участі на території Зони була створена єдина в Україні (і Європі загалом) вільна популяція рідкісного виду ссавців світової фауни — коня Пржевальського. Одночасно працює й над розробкою ще однієї фундаментальної ідеї — Планом дій щодо збереження та відновлення зубра у фауні України, який 2007 р. схвалено на державному рівні (Крижанівський 2006b; Kryzhanovski 2004).

Останні роки В. І. Крижанівський присвятив вивченню та глибокому аналізу проблеми впливу антропогенної трансформації середовища на екосистеми. Особливу увагу він приділяв питанням адаптації видів до антропогенних факторів, зокрема процесам синантропізації як одного з основних напрямків еволюції фауни вищих хребетних тварин у сучасних умовах України.

Валентин Іванович Крижанівський є автором понад 110 наукових праць і численних науково-популярних робіт (Загороднюк *et al.* 2009). Під його керівництвом захищено 9 кандидатських дисертацій. Профіль дослідника в Google Scholar: [user=Qfuj6fMAAAAJ](https://scholar.google.com/citations?user=Qfuj6fMAAAAJ)

Чесноти, захоплення, суспільна робота, відзнаки

Валентин Крижанівський є лауреатом премії імені І. І. Шмальгаузена НАН України (2000), присудженої за цикл праць «Вплив Чорнобильської катастрофи на тваринний світ», зокрема й монографію «Тварини у радіоактивній зоні» (рос.) (Францевич *et al.* 1991).

Валентин Іванович брав участь у роботі Національної комісії з питань ведення Червоної книги, Комісії з науковою номенклатури і термінології,

Вченої ради Інституту зоології, був експертом Головного управління мисливського господарства, членом Президії УТМР, головою Секції охорони і збагачення тваринного світу Українського товариства охорони природи, членом редколегії Лісового і мисливського журналу, головою Експертної ради щодо зубра при Мінекології, членом Bison Specialist Group, IUCN та багатьох інших інституцій, редакцій та експертних рад, що визначали і продовжують визначати розвиток зоологічної науки в Україні.

Пам'яті дослідника написано дві статті у фахових природознавчих виданнях (Загороднюк *et al.* 2009; Боярчук & Улюра 2019).

Література

- Абеленцев, В. И., В. И. Крыжановский. 1969. О принципах организации и ведения охотничьего хозяйства на Украине. *Естественная производительность и продуктивность охотничьих угодий СССР. Часть 2*. Киров, 219–222.
- Боярчук, В. П., С. М. Улюра. 2019. Пам'яті Валентина Івановича Крижанівського (1938–2008). *Збірник праць Зоологічного музею*, **50**: 87–89.
- Войственский, М. А., В. И. Крыжановский, И. С. Легейда. 1981. Изменения в фауне Украинского Полесья в связи с проведением осушительных работ. *Вестник зоологии*, № 5: 3–9.
- Загороднюк, І., О. Годлевська, В. Боярчук. 2009. Валентин Крижанівський (1938–2008) — дослідник теріофауни України. *Науковий вісник Ужгородського університету Серія Біологія*, **26**: 242–244.
- Крыжановский, В. И. 1975. К вопросу о влиянии фотопериодизма и температуры на сезонную смену шерстного покрова у белки обыкновенной (*Sciurus vulgaris* L.). *Вестник зоологии*, № 2: 15–19.
- Крыжановский, В. И. 2006a. Чернобыльская катастрофа с точки зрения зоолога. *Вестник зоологии*, **40** (3): 195–204.
- Крижанівський, В. І. 2006b. План дій по збереженню зубра (*Bison bonasus* L.) у фауні України. *Мисливство та рибальство в Україні (тематичний збірник). Випуск 1*. Інститут біографічних досліджень, Київ, 25–33.
- Францевич, Л. И., В. А. Гайченко, В. И. Крыжановский. 1991. *Животные в радиоактивной зоне : научное издание*. Наукова думка, Киев, 1–128.
- Kryzhanivsky, V. I. 2004. State of contemporary existing European bison populations and the strategy of forming new free-ranging herds in Ukraine. *European bison reconseration: Proceedings of the Conference*. Białowieża, 78–82.

УЛЮРА, Є., В. БОЯРЧУК. Валентин Крижанівський — зоолог, філософ природи, популяризатор науки. — Нарис про одного з провідних фахівців у галузі вивчення мисливських звірів та охорони фауни, члена Ради Українського теріологічного товариства В. І. Крижанівського. Дослідник є автором близько 110 наукових праць, у т. ч. низки нарисів до Червоної книги України (1980; 1994), Української радянської енциклопедії (1978–1985), Біологічного словника (1986) та довідника «Рідкісні та зникаючі рослини і тварини України» (1988). Йому належить розробка та впровадження Програми «Фауна» для Чорнобильської Зони (2000) та Плану дій щодо збереження зубра європейського в Україні (2007).